

brzmi w łacińskim oryginale następująco: *Principium, subiectum et finis omnium socialium institutum est et esse debet persona humana*. W komentarzu referent podkreślił, jak wielkie znaczenie ma potrzeba poszukiwania dróg urzeczywistnienia teoretycznej zasady prymatu osoby w budowaniu porządku społecznego zgodnego z jednej strony z wymaganiami Ewangelii, a z drugiej respektującego wielopłaszczyznowy pluralizm współczesnego świata.

Po krótkiej przerwie pierwszym referentem był ks. prof. Francesco Casella SDB z Salezjańskiego Uniwersytetu Papieskiego w Rzymie. Jako jedyny mówił na temat w bezpośredni sposób związany z tytułem konferencji, a mianowicie *Wychowywać ku poszanowaniu praw człowieka w wierności systemowi edukacyjnemu św. Jana Bosko*. Mimo że ks. prof. Casella na co dzień zajmuje się historią wychowania, jego wystąpienie było poświęcone wyzwaniom, jakie pojawiają się współcześnie przed wychowaniem w duchu Księdza Bosko. Czerpiąc inspiracje z pism przełożonego generalnego ks. Pasquala Cháveza Villanueva, referent podkreślił to, że system wychowawczy turyńskiego świętego w odniesieniu do wychowania młodego pokolenia w zakresie rozumienia i poszanowania praw człowieka pozostaje wciąż aktualny.

Ostatni referat przedstawił prof. dr hab. Bogusław Śliwowski z Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu. Prelegent zajął się tematem *Prawa człowieka i prawa ucznia w polskim systemie oświaty*. W sugestywny sposób, posługując się bogato ilustrowaną prezentacją multimedialną, naskicował obraz świadomości podmiotów zaangażowanych w polski system edukacji (uczniowie, nauczyciele, rodzice, instytucje nadzoru pedagogicznego) w odniesieniu do znajomości praw ucznia i ich przestrzegania. Wnioski wynikające z tej rekonstrukcji niestety nie napawają optymizmem, gdyż jak podkreślił prof. Śliwowski, stan wiedzy w tym zakresie pozostawia w Polsce wiele do życzenia. Jego zdaniem wynika to z zahamowania procesu uspołecznienia edukacji, który rozpoczął się wprawdzie po 1989 roku, jednak nie został doprowadzony do końca.

Po referatach odbył się panel dyskusyjny, którym kierował ks. prof. UKSW dr hab. Janusz Surzykiewicz. Wystąpienia w jego trakcie koncentrowały się wokół trudności związanych z wychowaniem (w tym także religijnym) w warunkach szeroko rozumianego pluralizmu i fragmentaryzacji życia. Na zakończenie głos zabrał ks. prof. Gocko, wiceprezes TNFS, który podziękował tak referentom, jak i uczestnikom za przybycie i oficjalnie zamknął konferencję.

Ks. Dariusz Stępkowski SDB
UKSW Warszawa

OBÓZ BIBLIJNO-ARCHEOLOGICZNY W ZIEMI ŚWIĘTEJ (5-15 września 2008)

Od czasu Wielkiego Jubileuszu roku 2000 wzrasta zainteresowanie poznaniem krajów biblijnych, stąd też coraz więcej osób decyduje się na podjęcie pielgrzymiego trudu i udaje się do Ziemi Chrystusa. Każdy, kto tam przybywa, oprócz doznań duchowych, których doświadcza podczas nawiedzania miejsc świętych, zachęcony jest do poznania Historii Zbawienia przez pryzmat ciągłych odniesień do geografii oraz topografii tychże miejsc, jak również odkryć archeologicznych, których w nich dokonano na przestrzeni wieków.

Taka idea towarzyszyła również organizatorowi, a zarazem prowadzącemu Obóz biblijno-archeologiczny, ks. dr. Dariuszowi Sztukowi. Wspomniany obóz odbywał się w dniach od 5 do 15 września 2008 roku, a udział w nim wzięło 16 studentów Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Szkoły Głównej Handlowej oraz Uniwersytetu Gdańskiego.

W programie pobytu w Ziemi Świętej były przewidziane wizyty: 1) w sanktuariach chrześcijańskich, z odniesieniem się do ich historii oraz badań potwierdzających korelacje z zapisem ksiąg Nowego Testamentu; 2) w parkach archeologicznych związanych z historią biblijną oraz kulturą starożytnego Bliskiego Wschodu; 3) w miejscach kultu judaizmu oraz islamu. Wizyty, o których tu

mowa, były z kolei powiązane z wykładami prowadzonymi również przez archeologów, którzy od lat związani są ze Studium Biblicum Franciscanum w Jerozolimie.

Miejscem, któremu poświęcono najwięcej czasu podczas trwania obozu biblijno-archeologicznego, była Jerozolima. Widok jej murów urzekł uczestników już o świcie, gdy dotarli do bram Starego Miasta. Tutaj też powracali oni każdego wieczoru do Starego Domu Polskiego, który stał się bazą całego przedsięwzięcia. Ważnym, w kontekście poznania Świętego Miasta, było ciągłe odnoszenie się do jego topografii i usytuowania, stąd też już pierwszego dnia studenci zostali zapoznani z przebiegiem Doliny Tyropeonu (*Al Wad*), która, przecinając Stare Miasto od południa ku północy, wyznacza granice pomiędzy dzielnicami chrześcijańską i muzułmańską oraz pomiędzy muzułmańską a żydowską. Z perspektywy tarasu Domu Polskiego można też było odnieść do tej doliny położenie wzgórz, na których usytuowane jest jerozolimskie Stare Miasto. Obrazu topografii Jerozolimy dopełniła wizyta w Sanktuarium Ubiczowania (*Flagellatio*), przy którym znajduje się mała makieta przedstawiająca poszczególne fazy rozwoju miasta ze szczególnym uwzględnieniem czasów Chrystusa. Podczas pierwszego dnia pobytu uczestnicy obozu zostali zapoznani z historią miejsc i sanktuariów związanych z Męką Chrystusa: *Lithostrotos*, *Ecce Homo*, *Via Dolorosa* oraz Bazyliki *Anastasis*, która w swoim wnętrzu kryje Kalwarię oraz pusty Grób Chrystusa.

Następne trzy dni pobytu w Jerozolimie zostały poświęcone na wizyty w miejscach rozlokowanych poza murami miasta: na Górze Oliwnej (miejsce Wniebowstąpienia, *Pater Noster*, *Dominus Flevit*, *Getsemani*, Wniebowzięcie), jak również na Syjonie (Wieczernik, Grób Dawida, *Dormitio*, *in Gallicantu*). Podczas dni spędzonych w Świętym Mieście uczestnicy obozu mogli zatrzymać się w każdej z czterech dzisiejszych dzielnic, które ukryte są w murach z epoki władania osmańskiego. Na szczególne wyróżnienie w tym sprawozdaniu zasługuje wizyta pod Ścianą Płaczu, która jest pozostałością zachodniego muru świątyni wzniesionej przez króla Heroda Wielkiego. Zaraz potem należy umieścić zapoznanie się z pozostałościami archeologicznymi znajdującymi się w dzielnicy żydowskiej Starego Miasta: *Cardo Maximus* oraz fragmentami murów z X i z II wieku p.n.e.

Oddalając się od Jerozolimy, nasza wyprawa dotarła do Bet Sahour oraz do Betlejem. Tutaj też uczestnicy mogli powtórnie wsłuchać się w słowa prorocत्व Starego Testamentu, które wieściły przyjście Mesjasza i odnieść te prorocтва do opisów Ewangelii „dziś, w mieście Dawida narodził się wam Zbawiciel” (Łk 2,11) oraz do miejsca, gdzie „Słowo stało się ciałem” (J 1,14). Po nawiedzeniu Bazyliki Narodzenia i zapoznaniu się z jej historią, cała grupa przemieściła się do Ain Karrem, gdzie znajdują się dwa sanktuaria: kościół Nawiedzenia św. Elżbiety i kościół Narodzenia św. Jana Chrzciciela.

Bardzo impresjonujący okazał się wyjazd na Pustynię Judzką. Doświadczenie pustyni, to doświadczenie obcowania z Bogiem, który przemawia do człowieka, do swojego ludu, stąd też istotne było odwołanie się w tym miejscu do historii biblijnej opowiadającej o błądzeniu Ludu Pierwszego Przymierza po pustyni, a także do doświadczenia Chrystusa. Sposobnością do tego była wizyta w mieście Jerycho (*Tel es Sultan*, Góra Kuszenia, *Wadi Qelt*) oraz zatrzymanie się w okolicach Morza Martwego i odniesienie do odkryć dokonanych w Qumran. Temat Qumran oraz historia tekstu Pisma świętego były też przedmiotem wykładu, którego uczestnicy obozu wysłuchali w *Israel Museum* w Jerozolimie, podczas wizyty w Sanktuarium Księgi.

W czas pobytu w Ziemi Świętej były też wpisane wyprawy do Galilei. Pierwsza z nich miała za cel dłuższe zatrzymanie się nad Jeziorem Galilejskim i dokładne zapoznanie się z historią miejsc opisanych na kartach Ewangelii. Bardzo pomocny w tym był wykład *in loco* przeprowadzony w Kafarnaum przez franciszkańskiego archeologa o. prof. Stefano De Luca, który w czasie trwania naszej wyprawy kierował pracami wykopaliskowymi na terenie Magdali. Jako wyjątek i wyróżnienie potraktować należy możliwość wejścia na teren starożytnego Kafarnaum. Z tej perspektywy uczestnicy wyprawy wysłuchali wykładu na temat historii Kafarnaum oraz prac archeologicznych przeprowadzanych na terenie Miasta Jezusa od roku 1883, ze szczególnym uwzględnieniem kampanii wykopaliskowych kierowanych przez o. Virgilio Corbo oraz o. Stanislao Loffredę w latach 1968-1986 i później. W wykładzie tym prof. De Luca zwrócił uwagę na imponującą synagogę

z V wieku oraz odniósł się do historii Domu św. Piotra, opisując przy tym poszczególne fazy rozwoju *insula sacra*. W program wizyt nad Jeziorem Tyberiadzkim były wpisane również Sanktuarium Rozmnożenia Chleba z pozostałościami bazyliki z epoki bizantyńskiej, Góra Błogosławieństw oraz Sanktuarium Przemienienia na Górze Tabor, gdzie studenci zostali zapoznani z historią miejsca.

Drugi dzień pobytu w Galilei rozpoczął się od wizyty w Nazarecie, w miejscu gdzie zabrzmiły słowa pozdrowienia anielskiego, skierowanego do Maryi (Łk 1,26-38). Okazała Bazylika wzniesiona w tym miejscu w XX wieku kryje w swoim wnętrzu Tajemnicę wieszczoną przez napis *hic Verbm caro factum est*, jak i *testimonium* wydarzenia zbawczego: Grotę Zwiastowania. Przy niej uczestnicy wyprawy mogli uczestniczyć we Mszy św. i zostali zapoznani z historią prac wykopaliskowych przeprowadzonych w miejscach przylegających do obecnej bazyliki, a stanowiących przed wiekami osadę Nazaret. Zwrócono w tym miejscu uwagę na kapitele kolumn ze świątyni z czasów krzyżowców oraz na graffiti z napisem *Chaire Maria*. Tego samego dnia uczestnicy obozu udali się jeszcze do Kany Galilejskiej oraz na Górę Karmel. Zostali też zapoznani z historią oraz postępem prac wykopaliskowych przeprowadzanych w Cezarei Nadmorskiej. Szczególnie imponował tutaj widok zrekonstruowanego teatru dawnej stolicy rzymskiej Prowincji Palestyny oraz replika tablicy, na której wyryto imię prokuratora rzymskiego Poncjusza Piłata.

Trzecia wyprawa do Galilei miała za cel dotarcie do źródeł rzeki Jordan, stąd też jej droga prowadziła poprzez wzgórze Golan, na których punktami odniesienia były: Gamla, Tel Dan, Hatzor oraz Banias – wspominane na kartach Ewangelii jako Cezarea Filipowa (Mk 8,27-30). Tego samego dnia uczestnicy obozu zostali też zapoznani z historią miasta Bet Szean i zwiedzili imponujący park archeologiczny, na terenie którego wyeksponowane zostały pozostałości starożytnego miasta. Na koniec, w Bet Alfa, studenci wysłuchali prezentacji dotyczącej historii starożytnej synagogi z VI wieku n.e. oraz zostali zapoznani z symboliką mozaiki zdobiącej posadzkę tego żydowskiego miejsca kultu.

Uzupełnieniem wizyt archeologicznych, a w szczególności tej uskutecznionej w Kafarnaum, był wykład o. prof. Stanislao Loffredy, który zaprosił uczestników obozu do swojej pracowni w Studium Biblicum Franciscanum w Jerozolimie. Profesor Loffreda od roku 1968 prowadził prace wykopaliskowe w Kafarnaum, w Kanie Galilejskiej oraz w Jordanii. Owocem jego poszukiwań są liczne publikacje ilustrujące i opisujące znaleziska wydobyte na światło dzienne podczas kampanii wykopaliskowych, ze szczególnym uwzględnieniem lamp oliwnych. Archeolog zapoznał studentów z metodologią katalogowania znalezisk oraz przedstawił swoje najnowsze publikacje poświęcone typologii lamp oliwnych okresu bizantyńskiego. Pod jego przewodnictwem odbyła się również wizyta w Muzeum Archeologicznym Studium Biblicum Franciscanum.

Obóz biblijno-archeologiczny w Ziemi Świętej okazał się interesującym doświadczeniem wprowadzającym studentów w bogactwo świata Biblii i – w przypadku studentów teologii – uzupełniającym ich wiedzę o bogactwo odniesień do „geografii Zbawienia”. Pozostaje żywić nadzieję, że będzie to owocowało zarówno w życiu duchowym, jak i pracy naukowej oraz pastoralno-katechetycznej.

ks. Dariusz Sztuk SDB
UKSW, Warszawa